SALVATORE CASTALDI U L-MALTI

Studju ta' Ġ. Cassar Pullicino

Fil-ġrajja tal-kitba bil-Malti tul is-sekli 19 u 20 niltaqgħu ma' xi ismijiet ta' nies li, kieku ma kenitx il-kustjoni politika tal-lingwa, għandhom mnejn kienu jirnexxu ħafna fil-qasam tal-Malti. Wieħed minn dawn il-letterati li f'żgħożitu tħajjar jikteb bil-Malti kien Savatore Castaldi (1857-1904), li ħin bla waqt sab ruħu miġbud fil-belliegħa tal-politika, fejn kien minn ta' quddiem nett fit-taqbida u sar l-id il-leminija ta' Fortunato Mizzi, li baqa' jgħożżu ta' ħabib mill-kbar ukoll wara li Castaldi ħalla l-ħajja pubblika fl-1895 biex jieħu n-nomina ta' Professur tal-Liġi fl-Universita' sa ma miet fil-11 ta' Marzu, 1904.

Imwieled fl-Isla fl-1857, Castaldi beda l-ħidma tiegħu letterarja u ġurnalistika fl-1882-84 li kienu tlieta mill-eqqel snin fil-ġlieda politika ta' dawn il-gżejjer. Kiteb versi u proża bit-Taljan fil-ġurnali magħrufa ta' dak iż-żmien — f'**Il Diritto di Malta,** li tiegħu kien Direttur fl-1883, fil-**Crepuscoli** (1886-88), fil-**Malta,** li bdiet toħroġ fl-1883 u fir-**Risorgimento,** li kien beda joħroġ fl-1876. Il-poeżijiet tiegħu nġabru wara mewtu minn C. Micallef Decaro fl-1904 bl-isem ta' **Versi ed Epigrafi.**

Dwar il-mertu letterarju tal-kitba tiegħu bit-Taljan nisiltu din il-biċċa mid-diskors li niseġ b'tifħir tiegħu l-Professur L.A. Randon fiċ-Ċirkolu "La Giovine Malta" nhar it-Tlieta, 29 ta' Marzu, 1904: ". . . ma esaminando con quanta e quale facilità e felicità ed eleganza egli abbia trattato le forme letterarie piu' varie e complesse, dalle ballate alle odi

barbare; dal bozzetto in prosa alla novella in versi; dalle critiche teatrali ai superbi studi di Scienza Costituzionale; dalle lettere amorose ad una sposa ideale alle ultime epigrafi splendide per Giuseppe Verdi — ma riflettendo come, in tempi quando ancor permaneva e infuriava tra i nostri scrittori il neo-romanticismo del Prati e dell'Aleardi, il classicismo inacquato di Giacomo Zanella — poeti allora in pienissima voga — riflettendo come, privo di larga coltura e, quel che più monta di mezzi per acquistarsela, egli abbia potuto da solo svolgere, con assimilamento meraviglioso, le sue facoltà liriche sull'ispirazione carducciana e la sua prosa conformare, snodare, abbellire seguendo il De Amicis dei tempi migliori — in verità si vede che egli non fu uno di quelli scrittori che sorgono tra noi tutte le mattine per tramontare nell'oblio tutte le sere; ma, bensi', un poeta e prosatore, nuovo di sostanza e di forma, d'anima e di intendimento, che sapeva tutte le recondite bellezze dell'arte nuova e se ne avvalorava e se ne faceva vitale nutrimento quando ancora, lo dico con rammarico, gran parte dei maltesi credeva la poesia italiana morta cogli Inni del Manzoni e la prosa morta coi Zibaldoni del Padre Bresciani . . . . Tale il poeta . . . . non dissimile il prosatore. Mai ebbi occasione a parlargliene, ma dall'esame dele sue opere, mi son formato questo complessivo giudizio di lui; come nei versi si tenne per modello supremo il Parini, così nella sua prosa ebbe modello inarrivabile il Manzoni . . .[1]

Imma hawnhekk irridu naraw x'sehem kellu, imqar żgħir, fiċ-ċaqliqa li bdiet tinħass b'riżq il-kitba bil-Malti f'dawk iż-żmenijiet. L-ewwel ħidma tiegħu tmur lura sa l-1879 meta kien għad kellu biss tnejn u għoxrin sena, u kienet tnisslet mill-ħbiberija tiegħu ma' tnejn minn nies Qriema li, f'qisien differenti, it-tnejn għamlu ġieħ lill-Kitba Maltija. Dawn kienu Ġużè Muscat Azzopardi li kien direttur tan-**Naħla Maltija** (1877-1879) u Anton Muscat Fenech, direttur tal-**Ħabbar Malti,** minn Settembru, 1879 sa tmiem l-ewwel żmien tiegħu fl-1881.

Fin-Nru. 71 tan-**Naħla Maltija** li jġib id-data 9 ta' April, 1879 Castaldi kien ħareġ dawn il-**Kelmtejn għal Qabel,** taħt ir-ras **Id-Dritti u l-Obbligi tal-Poplu:"**

"Qaluh f'kull żmien bosta għorrief illi l-akbar disgrazzja li jista' jkollu poplu hi dik li ma jkunx jaf liema huma d-dritti u l-obbligi tie-

1. Ara l-gazzetta **Malta** tal-31 ta' Marzu, 1904. Wara ħafna snin, Randon kien żied ma' dan id-diskors u kabbru fi studju mirqum li deher fil-**Malta** f'bosta ħarġiet tul ix-xahar ta' Marzu, 1927 taħt l-isem **Nazionalisti Scomparsi: Salvatore Castaldi.**

għu. Jiena li kont inħoss għasra ta' qalb kull meta kont niftakar kemm hu lura f'dil-ħaġa l-poplu tagħna — għamilt elf darba l-ħsieb li nikteb xi tagħlim ħafif ħafif biex kulħadd jifhmu; imma dal-ħsieb ma għaddiex 'il quddiem, billi ma kellniex ġurnali miktubin bil-Malti.

"Issa li d-Direttur tan-**Naħla Maltija,** ħabib tiegħi tal-qalb, offrieli dal-folju, irrid nagħmel dak li ili tant nixtieq għaliex naf li billi n-**Naħla** tmur f'idejn nies li ma jifhmux ħlief il-Malti, ma nistax insib okkażjoni aħjar minn din.

"Min jistenna li għandu jaqra xi ħwejjeġ ġodod, jitqarraq bil-bosta: jiena nfittex biss li l-aħjar għorrief ħallewlna fuq id-Dritti u l-Obbligi tal-poplu.

"L-imħabba li nħoss għan-nies ta' pajjiżi, u l-aktar għal dawk illi. billi ma jafux jaqraw it-Taljan jew l-Ingliż, ma jagħarfux id-drittijiet kbar u għeżież tagħhom — ġegħlitni naqbad dan ix-xogħol; u jiena nkun bil-wisq ixxurtjat jekk jagħti xi dawl lil min jaqrah.

"L-akbar xewqa li jien għandi — bħalma naf żgur li għandhom il-galantomi kollha — hi li nara dejjem jikber il-progress u d-dawl f'dil-għażiża art tagħna, li għandna nħobbu fuq il-ħwejjeġ kollha tad-dinja."

Biex nagħtu ħjiel ta' l-istil u s-sustanza tal-kitba tiegħu nisiltu l-bidu ta' l-ewwel biċċa, maħruġa fin-Nru. 72 tad-19 ta' April, 1879:"

"Hi ħaġa li jafha kulħadd, u kulħadd jista' jagħti xhieda tagħha għaliex iħossha ġo fih stess, illi l-bniedem ma hux magħmul biex igħix għalih waħdu, imma jfittex dejjem li jissieħeb ma' ħaddieħor; biex hekk ikun jista' jilħaq mal-bżonnijiet ta' kull xorta li għandu.

"Mur fil-pajjiżi l-aktar 'il quddiem fil-għerf: idħol ġo l-artijiet tas-salvaġġi; għandek issib miġimgħat ta' nies miġburin flimkien. Uħud minnhom joqogħdu fi bliet sbieħ u kbar; oħrajn jiġġerrew fid-deżerti imma kollha jfittxu li jiltaqgħu; u hekk jistgħu jgħixu u jgħaddu 'l quddiem.

Miġimgħa ta' nies uniti flimkien, li jħabirku għall-ġid tagħhom u jaħdmu biex iżidu l-mezzi li jistgħu jkunu żguri u feliċi, tinsieh **Soċjetà** . . . ."

Milli jidher, il-ħtieġa ta 'tagħlim ċiviku ta' din ix-xorta kienet diġa bdiet tinħass disgħin sena ilu, kif tixhed din l-ittra li dehret fl-istess ħarġa tan-**Naħla Maltija,** miktuba minn Enrico Zammit (1857-1906), li huwa wkoll kien għamel isem fil-qasam ġurnalistiku politiku.

Mill-Isla, 12 t'April, 1879

Sur Direttur tan-"Naħla",

Qrajt bi pjaċir kbir fl-aħħar "Naħla" li s-Sur Salvu Castaldi — wieħed mill-egħżeż ħbieb tiegħi — sejjer jippublika xi tagħlim fuq id-dritti u d-doveri tal-poplu. Dan il-ħsieb huwa qaddis: ħallini nsejjaħlu hekk. Għaliex il-poplu baxx tagħna — miskin! — jinsab kważi għal kollox fil-għama fuq ċerti ħwejjeġ, li, kieku kien jafhom — ċert — ma konniex forsi nibqgħu mjassrin taħt il-madmad aħrax tad-dispotiżmu.

Is-Sur Castaldi, b'dak li sejjer jikteb fil-folju tiegħek, sejjer ikompli ħsieb li jien kelli minn żmien twil. Bi prova ta' dan li qiegħed ingħidlek, ġimgħa oħra, għax did-darba ma nistax, għandi x'nagħmel ferm — nibagħtlek maqlub b'ilsienna Malti — artikolu li jien kont ġibt fin-numru 188[2] tal-ġurnal "Oggi" imsejjaħ **Un libro necessario** Ktieb li hemm Bżonn. F'dan l-artikolu, wara li tħaddidt fuq kemm huwa meħtieġ li l-poplu tagħna jkun jaf dak li hemm bżonn bħala ċittadin u bħala sudditu, spiċċajt hekk: "Daqsxejn ta' ktieb bit-Taljan u bil-Malti miktub bi stil ċar, qasir, sempliċi; id dritti u d-doveri tal-poplu biex iservi għall-iskejjel, u għan-nies baxxi jmissu jkun mill-aktar fis miġbur u stampat minn min tassew irid li l-pajjiż fejn twieled igħaddi 'l quddiem. Saħħa. Kompli iswa lil pajjiżna bin-**Naħla** — tinsinix — u emminni —. Ħabib ta' Dejjem,

E. Zammit.

Naqilbu issa minn **Naħla Maltija** għall-**Ħabbar Malti.** Fuq talba ta' Anton Muscat Fenech, Castaldi kiteb poeżija b'versi maħlula, mingħajr rima, li hija fost ta' l-ewwel li għandna minsuġin hekk fil-Malti. Fit-28 ta' Ottubru, 1879 kitiblu din l-ittra lil Muscat Fenech:

Ħabib,

Ġranet ilu wegħidtek li niktiblek xi ħaġa għall-**Ħabbar:** ara kif ma nqastx minn kelmti. F'dil-poeżija fittixt li ndaħħal il-versi mingħajr taqbil, ta' l-istess qies tat-Taljan, ħaġa li s'issa — sa fejn naf jien — għadu ma ippruvaha ħadd: jekk irnexxietx jew le' min jaqraha għandu jaqta' l-kundanna. Ma jidhirlikx li llum il-ġurnata jmissna — fil-kitba Maltija — nibdew nersqu lejn il-qisiet kollha sbieħ u ġodod tal-poeżija Taljana?

Jien ser nibda t-triq. Forsi — u nixtiequ b'qalbi kollha — ħadd-

2. Biex ngħidu s-sewwa, dan l-artikolu ta' Zammit kien deher fin-Nru. 189 u mhux 188 ta' **l'Oggi.**

ieħor jitħajjar, u jagħmel aħjar milli stajt nagħmel jien.

Kultant — jekk il-prova tal-lum tingħoġob — nibgħatlek xi ħwejjeġ oħra anqas ħżiena minn din t'issa.

Ftakar spiss fil-ħabib tiegħek

S. Castaldi.

Flimkien ma' din l-ittra, fil-**Habbar Malti** tal-31 t'Ottubru, 1879 bdiet tidher il-poeżija, jisimha **Ċelestina,** li ssuktat tidher fil-ħarġa tas-6 ta' Frar, 1880. Inġibu l-poeżija sħiħa billi s'issa aktarx li baqgħet minsija fil-paġni tal-ġurnal li semmeina:—

ĊELESTINA

Ħaġa tal-biki ser ingħid: għaddew
Tant snin s'issa minn fuqha; u bħallikieku
Saret il-lbieraħ! Qalbi nħoss titgħaffeġ,
U d-dmugħ jaqbiżli minn għajnejja dejjem
Meta niftakar fiha.
Ċelestina.
X'għaddiet f'daqqa bħal ħolm minn quddiemi,
Il-ħsieb, il-għaxqa tat-tfulija tiegħi!
Kellha sbatax-il sena: il-ħarsa tagħha
Ħaġa mhix ta' did-dinja; u kienet tiddi
Is-sbuħija f'għajnejha daħkanin,
U tgħaġġeb lil kulħadd. Jien kont naraha
Kuljum — għal filgħaxija — fit-triq imfewħa
Bil-fjuri ġodod tar-rebbiegħa, miexja
Kollha ferħana, tħares lejn is-sema
Safi safi, bla sħaba, u dak is-sema
Ma kienx isbaħ minn wiċċha: mhux għalxejn
Semmewha Ċelestina! U kull mnejn tgħaddi
Tikser b'leħenha l-ħemda tal-kampanja
B'dak leħenha tal-Ġenna.
Ma nistax
Ngħid ġewwa qalbi x'kont inħoss. Nitriegħed,
Nisfar kont x'ħin nilmaħha; fuq is-siġar
Nitfa' għajnejja, fuq xi dar fil-bogħod,
Fuq il-baħar — 'il hinn — li bilkemm jidher;
U niġri b'moħħi f'dinja ġdida, u nara

Biss lilha — biss — ħosbiena u daħkanija;
O, min jarġa' jagħtini l-ħsebijiet
Il-ħolm tat-tnax-il sena!
                                        Kienet lejla
Bi ġmielha ssaħħrek, hienja: kollox tara
Jifraħ bil-ħajja ġdida li titnissel
Ma' l-ewwel fewġ ta' Mejju — Ċelestina,
Ix-xemx qiegħda tistaħba wara l-għolja
U titfa' mejta mejta l-aħħar dija.
Fuq dan is-skiet: għala m'inix narak?
Għaliex għadni ma smajtx il-leħen tiegħek,
L'jikser hekk ħelu l-ħimda tal-kampanja,
Il-leħen t'għek tal-Ġenna? Ftit il-ftit
Ix-xemx għabet għal kollox; u ħassejtni
Aktar qalbi tingħasar. L-aħħar raġġ
Kien donnu jfittex, huwa u ser jintefa'
Il-wiċċ daħkan ta' Ċelestina, daqsu
Nadifa u ħelwa. Dak il-ħin id-dinja
Stħajjiltha saret bħal deżert għalija.

Bid-dmugħ niftakar f'dawk il-ġranet. Kollox
Inbidel f'mument wieħed. X'ħin kien jidlam
Kull werqa li tiċċaqlaq fil-qarib
'Mħarrka qalqajl mir-riħ ta' filgħaxija,
Kull ħiss madwari li kont nisma', f'daqqa
Inqum bir-rogħda — "Ċelestina" — u meta
Narani mqarraq, nibqa' bħal mibluh
Bid-demgħa fuq għajnejja u l-vojt ġewwa qalbi.
B'dal-mod it-tama li kien għad fadalli
Inqerdet mar-rebbiegħa.

                                        Mnikket waħdi
Tbegħidt mill-pajjiż tiegħi, li għalija
Kien tilef ġmielu koll' għax Ċelestina
Biss kienet dik li ssebbħu u tagħmlu Ġenna.
Tbegħidt: Fittixt li ninsa, qalb nies ġodod - - -
Fost il-ħsejjes tal-bliet, ġo moħħi
Il-ħsieb, f'għajnejja l-ħarsa tagħha kelli.

Għaddew tliet snin: ma ngħidx fihom x'sofrejt
Għax l-ebda lsien ma jasal.
Fl-aħħarnett
Miġbud mit-tama li tweldit li f'qalbi.
Irġajt għall-pajjiż tiegħi.
Kien Novembru:
Is-sema mgħotti, l-arja kiesħa: ħimda
U swied il-qalb. Irfajt għajnejja: 'l bogħod
Rajt fuq ir-rdum bħal ħaġa bajda: rsaqt
Mara — xuxitha mtajjra fuq spallejha —
B'ħarsa ċassa u miblugħa kienet tħares,
Tħares u tidħak lejn l-abiss li kellha
Madwarha, taħt riġlejha: l-ħarsa, d-daħka
Ta' min mhux f'sessih iżjed. Minn kull naħa
Nies imbikkija — qalb ix-xewk u l-ħaġar
Resqin, iħarsu, jfittxu.
Bit-tbatija
Mort 'il quddiem, 'il quddiem iżjed . . .
— O! Ċelestina! Ċelestina! — Iddallam
Kollox quddiemi! Ma nafx x'għedt, xi ħsibt.
X'ħassejt dak il-mument.
Dik l-art misħuta
Ħallejt għal dejjem; u ġo moħħi kelli
Tħewdin bħal ta' marid
Imma l-ħsieb tagħha
Ma ħallinix minuta. Dik il-ħarsa
Għadha quddiem għajnejja: sal-lum għadni
Jaqbiżli d-dmugħ meta niftakar fiha!

Għall-ittra li magħha Castaldi kien bagħat għall-istampa l-poeżija tiegħu **Ċelestina** wieġeb minnufih Ġuże' Muscat Azzopardi b'ittra oħra ta' apprezzament, miktuba fil-5 ta' Novembru, 1879 li dehret fil-**Ħabbar Malti** tat-30 tax-xahar. L-ittra kienet tgħid hekk:

Ħabib Għażiż Tiegħi,

Qatt rajt ħafna xrar imgħotti bir-rmied? Taħsbu mitfi. Iżda, malli tqanqlu ftit, jarġa' jsir ħuġġieġa. Hekk għandek tqisha mħabbti għall-Lsien Malti. Għalkemm tidher mitfija min-nuqqas tal-qalb li ftit issib min jagħmlilha, tarġa' tikbes mill-ġdid, kif xi ħadd iqanqalha. Din id-

darba, qanqalhieli l-ħabib tiegħek u tiegħi Salvu Castaldi.

Tassew immela — kif kien igħid l-imħassar Dun Dovik[3] — li l-ħila f'ilsna barranin tnissel ġibda għal Lsienna! Is-Sur Castaldi, wieħed mill-aħjar fil-Latin u fit-Taljan, beda juri ħiltu fil-Malti wkoll. Nifraħ — nitgħaxxaq mill-qiegħ ta' qalbi — meta nara żgħażagħ bħas-sur Castaldi li ma jistmerrux jiktbu bil-Malti, fil-waqt li oħrajn (ta' l-ebda ħila!) jistħu jitkellmuh biss.

Ilha toqrosni din il-biċċa. Ili żmien nistħarreġ tajjeb min huma dawk li jmaqdruh. Iżda f'ħajjet Alla l-imbierek, sibt dejjem li għaliħ jinġibdu ż-żgħażagħ tal-ħila (u fosthom nieħu s-Sur Castaldi u lilek), kif ukoll qatt ma rnexxieli nsib wieħed li jiswa xi ħaġa qalb dawk li dlonk imaqdruh.

Għall-mistoqsija li għamillek is-Sur Castaldi — **jekk jidhirlekx li llum il-ġurnata jmissna nibdew nersqu lejn il-qisijiet tal-poeżija Taljana?** — inwieġeb jien għalik. Jiena tal-fehma tiegħu. U kieku kien laħaq ħareġ il-ktieb (żgħir u dgħajjef) tat-taqbil tiegħi[4], kien jara kemm ili li tgħabbejt b'dan il-ħsieb. Għalkemm ma jilħqux mal-ħila li wera hu fiċ-**Ċelestina,** kien isib qisijiet ta' ħames saqajn, ta' sitta, ta' sebgħa, ta' tmienja, ta' għaxra, ta' ħdax: kien jixgħel fuq xi **strofa** fuq tat-Tasso, f'xi **canzone** fuq tal-Petrarca, f'xi **terzina** jew **sestina** fuq tad-Dante u tal-Giusti. Tassew li ma kienx jaqra ħwejjeġ tajba; iżda kien jintebaħ li hawn min jixtieq jaqbad dik it-trieq. Għedt dan kollu biex nuri lill-ħabib tagħna Castaldi li mhux waħdu fil-fehma tiegħu — u li kont nagħmel daqsu li kont naf daqsu. Iċ-**Ċelestina** ma tistax tkun isbaħ. Jiena jidhirli hekk — u ħadd ma jista' jidhirlu xort'oħra. Is-Sur Castaldi wera fiha kemm jiswa l-Lsien tagħna, f'idejn min jaf jaħdmu.

---

3. **Dun Dovik** kien Dun Ludovico Mifsud Tommasi li miet fil-għomor ta' 84 sena fit-22 ta' Ottubru, 1879. (Ara **Il-Ħabbar Malti,** Nru. 66, tal-31 ta' Ottubru, 1879). Flok il-kelma **imħassar,** minn **ħasra,** li dak iż-żmien kienet tintuża minn bosta kittieba, illum aktarx ngħidu u niktbu l-**mibki.**

4. Ma nafux sew għal liema ktieb qed igħid G.M.A. L-ewwel versi tiegħu stampati fi ktieb huma **l-Ħamsin Poesija bil-Malti,** miġburin u maħruġin mill-editur Alessandro A. Ferrugia fl-1890. Dan l-editur igħid li sa dak iż-żmien G.M.A qatt ma ried jiġbor il-versi tiegħu, "għax qal li l-poeżiji tiegħu, sewwa bit-Taljan u sewwa bil-Malti, ma ħaqqhomx jerġgħu jaraw id-dawl — anzi ianqas kien ħaqqhom jaraw l-ewwel darba". Għalhekk aktarx li dak il-ktieb tat-**Taqbil** baqa' ma ħareġ qatt. Madankollu, aktarx li dal-ktieb kien tassew lest u kollox għall-istampa għax fil-lista **X'Kiteb Ċuże' Muscat Azzopardi** li tinqara fl-aħħar tat-tieni ħarġa ta' **Nazju Ellul** 1947) insibu, taħt is-sena 1876 **Ċabra ta' Poeżiji bit-Taljan u bil-Malti.**

Għerf, ħila, xeħta, sengħa, il-ħabib tagħna għandu kollox. Jekk tneħħi xi erba' kelmiet li mhumiex miktuba bir-reqqa[5] ma ssib xi tnaqqaslu xejn. Tarġa', dawn l-erba' kelmiet jien inqishom bħal nitfa ta' sħaba żgħira li tgħajjar għal ftit id-dija kbira tax-xemx, u dlonk tarġa' tgħib mitfija mill-qawwa tagħha.

Bħala xhieda ta' dak li għedt fuq, nagħlaqlek erba' ħmerijiet[6] minn tiegħi f'din l-ittra.

Għoddni Dejjem, bħal minn issa lura,

Il-Ħabib Tiegħek,

G. Muscat Azzopardi.

Il-versi l-oħra li sibna bil-Malti huma qlib mit-Taljan li Castaldi bagħat lil Muscat Fenech għall-**Ħabbar.** Magħhom kitiblu ittra bid-data tad-19 ta' Jannar, 1882 li dehret, flimkien mal-versi, fil-harġa tal-**Ħabbar Malti** tas-6 ta' Frar, 1882. Inġibu l-biċċa mill-ittra li għandha x'taqsam:

Ton,

Ilbieraħ filgħaxija kont qiegħed naqra li Stecchetti (ma nafx jekk smajtx bih); u fettilli nġib fil-Malti waħda mill-isbaħ poeżiji tiegħu. Hija dejjem ħaġa tqila, bħal ma taf int, iġġib minn xi lsien għal ieħor it-taqbil ta' l-awturi kbar: wisq iżjed meta wieħed ifittex — bħalma għamilt jien — iżomm l-istess qies u l-istess numru ta' versi.

Għalhekk ma nistagħġeb xejn jekk, malli taqra x-xogħol tiegħi — tibda tidħak, għax jien stess nistqarr li hija ħaġa bla togħma għal kollox. Imma ladarba għamiltha, ridt nibgħathielek. Jekk jidhirlek li ġġibha fil-**Ħabbar** ġibha: inkella agħmel int, qattagħha jew aħraqha. Jien ma jimpurtani xejn iżjed minnha....

Saħħa

Il-Ħabib Tiegħek,

Dr. Salvatore Castaldi.

---

5. Il-kelmiet imsemmija minn G.M.A. huma: **inqastx, jidhirlekx, mhix,** id-dinja, smajtx, li Castaldi kiteb **inkasc', jidirlicsc, mix, id-dinia smaic'.**

6. Il-Poeżija **Il-Lsien Malti,** li ġġib id-data 22 ta' Ġunju, 1879 u li deh ret flimkien ma' l-ittra fl-istess ħarġa tal-**Ħabbar Malti.**

Is-sunett miġjub bil-Malti kien dan:

TIFKIRA

(mit-Taljan ta' L. Stecchetti)

X'ħin tilmaħ it-triqat fil-Karnival,
Tifla ta' qalbi, bl-akbar ferħ mimlija,
Iftakar f'min hu jmut bħal annimal —
Minn kulħadd minsi — ġewwa l-Furmarija.

X'ħin tkun dieħla ġol-kmamar kollha dwal,
Biex tgħaddi l-lejl fiż-żfin u fit-tgawdija,
Hares, ħares mit-taraġ lejn tant tfal
Nofshom mejta bil-ġuħ u bit-tbatija.

X'ħin tleqq fil-għajnejn tiegħek daħqanin
Il-berqa ta' l-imħabba, aħseb xi ftit
Li m'hemmx fid-dinja mħabba għall-imsejknin.

X'ħin tkun tiżżejjen, la tkeċċix il-ħsieb,
L'jekk tnaqqas ħaġa, il-ħajja tista' żżid
Lil min qiegħed jitterter wara l-bieb.

L-Isla, fit-18 ta' Jannar, 1882.

Ma' tul is-sena 1880 Castaldi għamel tliet stqarrijiet li, għalkemm juru li qalbu ma kenitx taħarqu żejjed għall-Malti, huma fl-istess ħin xhieda li kien jaqbel li l-Malti jeħtieġ ikun studjat xjentifikament, li mhux sewwa tmaqdar ilsien art twelidek, u li xejn daqs il-Malti ma jiswa biex jixtered it-tagħlim fost il-poplu. F'egħluq is-sentejn li kienu ilu joħroġ il-**Ħabbar Malti,** Castaldi bagħat din l-ittra lil Muscat Fenech, li tidher fil-Għadd 82 tal-15 ta' Ġunju, 1880:

Ħabib ta' Qalbi,

Il-folju tiegħek — kif għedtli l-aħħar darba li ltqajna — b'dil-ħarġa jagħlaq sentejn li ilu jinkiteb: jien nifraħlek mill-qiegħ ta' qalbi, għaliex ftit wisq huma l-folji, miktubin fil-lsien tagħna, li għaxu daqshekk u fuq kollox għaliex dana hu sinjal ċar li qiegħda bil-ftit il-ftit titrabba fin-nies ta' pajjiżna l-imħabba għall-qari u għat-tagħlim. Ma jidhirlix li

għandi bżonn inqawwilek qalbek biex tissokta bl-istess ħrara fil-kitba tal-**Ħabbar,** li hu l-għaxqa ta' tant nies, għax meta naħseb li n-numru ta' l-imsieħba jiżdied kuljum, u li hu moqri u mfittex kull fejn jinsab min jitkellem bil-Malti, dan hu biżżejjed biex wieħed jara kif int taħdem u titħabat biex dejjem iġġibu aktar 'il quddiem. Ibqa' uri lill-poplu min huma dawk li jridu tassew il-ġid tiegħu, u dawk li kieku jixtiequ jżommuh għal dejjem fil-għama; qis illi kulħadd jagħraf sewwa liema huma d-drittijiet tiegħu, u kif għandu jitlobhom u jaqlagħhom. Nissel kemm tista' l-imħabba lejn din l-art, lejn in-nies li bilgħerf tagħhom kattrulha ġiehha, jew xarrbuha b'demmhom, biex jeħilsuha minn elf għadu; f'kelma waħda, fittex illi aħna nkunu nafu min aħna u x'konna, u liema huma l-ħwejjeġ li għandna nħobbu, nixtiequ, naħirbu.

Hekk il-**Ħabbar** fi żmien qasir iżjed u iżjed jixtered fil-bliet, fil-kampanja, fid-djar tas-sinjuri u fil-għorof tal-bdiewa; u jirnexxielna nkattru d-dawl u l-progress ma' kullimkien. Dina hija l-aqwa xewqa tiegħi u l-ħsieb ta' ħajti kollha. Nifraħlek mill-ġdid. Nitma li l-fehmiet tagħna jaqblu.

Għoddni dejjem, kif jien tassew,
Ħabib tiegħek tal-qalb,
Salv. Castaldi

L-Isla, 10 ta' Ġunju, 1880.

Din l-ittra li ġejja kienet mibgħuta lil Muscat Fenech wara li dan kien għamel sejħa biex isir ftehim bejn il-kittieba ħalli jkun hemm ortografija waħda għall-Malti. Dehret fil-Għadd 87 tas-7 ta' Settembru, 1880:

Ħabib Għażiż,

Ma nistax infissirlek il-gost kbir li ħadt meta qrajt, f'waħda mill-aħħar ħarġiet tal-**Ħabbar** tiegħek — l-erba' kelmiet sbieħ tassew, fejn stedint lil dawk kollha li jafu u jgħożżu 'l-Lsien tagħna, biex jiltaqgħu flimkien u jiftiehmu darba għal dejjem kif għandhom jiktbuh ilkoll xorta waħda; iżda mhux anqas kbir kien il-għaġeb tiegħi xħin — fost l-ismijiet ta' dawk (u mhumiex f'ħajjet Alla ftit) li qegħdin juru l-ħila tagħhom fil-kitba tal-Malti — sibt miġjub ismi wkoll.

Jiena sa mill-ewwel żgħurija tiegħi — bħal ma tista' tixhdu int u

kemm oħrajn, f'dawk l-isbaħ snin ta' ħajti, kienu miegħi fl-iskejjel — ma kelli qatt ħsieb u xewqa oħrajn ħlief li nitgħallem sewwa t-Taljan, l-oħla fost l-ilsna kollha tad-dinja; u jekk darba jew tnejn fettilli nħarbex xi ħaġa bil-Malti, ħarġet tant fqajra u bla sura li għadni sal-lum nistħi minni stess kull meta niftakar. Għalhekk il-għaġeb tiegħi: u minn dak inhar miniex ħlief naħseb kif stajt niġik f'moħħok inti u tikteb dik l-istedina. Jekk ma għamiltux biex turini li għadu ma ħariġx minn rasek iż-żmien mixtieq ta' tfulitna, u biex aktar u aktar tħajjarni nħobb ilsien missirijietna, imżeblaħ u minn x'uħud li bdew ilbieraħ ilaqilqu kelmtejn ħażin ħażin bl-Ingliż jew bit-Taljan.

Jekk il-ħeġġa li nħoss ġo fija biex nara l-Malti magħruf u mfittex mill-poplu tagħna, u mqatta' sa fl-aħħar iċ-ċpar ta' l-injoranza li qiegħed idallamna u li mħabba fih ikollna nħammru wiċċna meta nitqasu ma' nies ta' pajjiżi oħrajn, jekk dil-ħeġġa biss hija biżżejjed biex tpatti għall-ħila li tonqosni għalkollox, jiena nilqa' b'qalbi kollha l-istedina li għoġbok tagħmilli u nqis ruħi bil-bosta xxurtjat, kemm-il darba l-ħrara u l-kliem tiegħi — għax ħaġ'oħra ma nistax — iqanqlu lil min, bil-għerf tiegħu, jista' jkun ta' dawl u għajnuna kbira fix-xogħol li jrid isir sa jifforma ruħu Alfabet Malti, miktub u miftiehem xorta waħda minn kulħadd. Għaliex hemm bżonn li aħna nsammru tajjeb f'moħħna l-kliem — nieżel mis-sema — li inti kont għedt fil-**Habbar:** li sa kemm kulħadd jibqa' jikteb kif idoqqlu, ma għandniex għax nittamaw li Lsienna jgħaddi pass wieħed biss 'il quddiem.

Narġa' nifraħlek mill-qiegħ ta' qalbi għal dal-ħsieb sabiħ li ġiek, u niżgurak illi — fost in-ngħas ikreħ li hawn madwarna — mhux ftit huma dawk li jibqgħu jafuhulek għal dejjem it-taħbit u x-xogħol tiegħek biex tagħmel ġid lil din l-art maħbuba u xxerred it-tagħlim u d-dawl fost kull min jithaddet il-Malti.

Jien, min-naħa tiegħi, il-ftit li nista' qatt niswa nagħtih kollu, oqgħod żgur, biex nara jirnexxi l-ħsebijiet ta' ħajti.

Taqta' xejn qalbek: il-Maltin kollha, li dan l-isem jistħoqqilhom tassew, huma miegħek.

Issokta ġibni tajjeb,
Tiegħek kollni kemm jien,
Salv. Castaldi.

L-Isla, 5 ta' Settembru, 1880.

Ftit ġimgħat qabel ma nkitbet din l-ittra Annibale Preca kien ħareġ ix-xogħol tiegħu **Saggio intorno alla lingua maltese come affine all'ebraico.** Dan il-ktieb kien qala' ħafna kommenti favur tiegħu tista' tgħid fil-gażżetti kollha u qanqal ukoll xi nies biex jiktbu lil Preca u jifirħulu. Wieħed minn dawn kien Castaldi li kitiblu hekk nhar il-25 ta' Awwissu, 1880:

"Dell'opera veramente insigne che Ella ha — di questi giorni — pubblicato, dandole con singolare modestia il nome di "Saggio", tutti han parlato e parlano ancora con ammirazione, encomiando più che lo splendore della forma e la meravigliosa lucidezza delle idee, il santo pensiero che l'ha mosso a dettarla.

"Se la meschina lode di un oscuro letteratuccio, qual io mi sono, potesse mai aggiungere una fronda al serto di che la patria Le ha cinto la fronte, direi che ho letto, dalla prima all'ultima pagina, il suo stupendo opuscolo, ammirando, non saprei dir più se la critica poderosa, le peregrine ricerche filologiche e il dettato briosissimo e vasto.

"Ella che è tanto dotto, non isdegnando d'investigare con lungo amore le recondite origini della nostra parlata, che amara lezione non ha dato ai mille che, per aver preso a cinguettare le lingue d'Italia o d'Inghilterra, hanno a schifo la favella dei padri loro, cui con una boria non so se più insolente o ridicola, chiamano basso e miserabile dialetto!

"Io La ringrazio dal cuore profondo, dell'onore che il suo lavoro reca alla mia dolcissima terra: così molti imitassero il suo esempio[7].

B'danakollu, l-interess ta' Castaldi ma kienx imxaqleb lejn il-filoloġija u l-ilsna Semin. Iktar kien siewi, għall-ħsieb ta' moħħu, li wieħed ixebbah jew iqarreb ir-rabtiet tal-ħsieb bejn poplu u ieħor kif imfissra bil-kelma u bl-idjoma ta' kuljum milli jitkixxef in-nisel tal-kliem Malti. U b'dan il-għan inxeħet għal biċċa xogħol iebsa li fl-aħħar wasslet għall-ħruġ ta' ktieb **Maltesismi e frasi toscane** fl-1883. Biex jiġbor il-materjal għal dan it-tixbih ħtieġlu jisfolja bosta xogħlijiet lessikali jew letterarji bit-Taljan — fosthom dizzjunarji ta' Fanfani, kitba letterarja ta' awturi bħal Dante, Manzoni u Giusti, kif ukoll testi ta' ħrejjef popolari miġburin minn Nicolò Tommaseo u l-proverbji maħruġin minn Giusti. Ir-riżultat kien damma ta' 453 b'kollox bejn kliem u għidut Malti, mogħtijin bit-tifsir wara kull kelma jew frażi, imbagħad l-

7. A. PRECA, **Malta Cananea,** 1904: Attestati e Critica — V, pp. 742-3.

espressjoni Taljana li taqbel magħha u eżempju wieħed jew iżjed meħud mill-kotba Taljani li kien qalleb, bir-riferenzi meħtieġa. L-istess kelma ġie li tidher imniżżla iżjed minn darba, skond kemm tingħata tifsir differenti fit-taħdit. Kollox ma' kollox, huwa xogħol ta' min joqgħod fuqu, midmum bi kriterji ta' dixxiplina, u għandu l-post tiegħu fl-iżvilupp tal-lingwistika Maltija.

Meta ħareġ dan il-ktieb il-qiegħa politika kienet saħnet sewwa f' Malta, l-iktar minħabba l-kwistjoni tal-lingwa li kienet xegħlet wara l-ħruġ tar-Rapport ta' Keenan fl-1879 u r-riformi fit-tagħlim ta' l-ilsna li bdew isiru ftit wara. Kien hemm min inqeda bil-ktieb ta' Castaldi biex joħnoq kull ċaqliqa li jibda jkun imgħallem il-Malti, u huwa nnifsu, mill-1883 'il quddiem' ma jidherx li kiteb xi ħaġ'oħra bil-Malti. Baqa' jieħu sehem qawwi fil-ġurnaliżmu politiku favur it-Taljan u. bejn jikteb xi versi jew proża bit-Taljan[8]. B'danakollu, jista' jkun li kiteb xi versi li baqgħu mhux stampati. F'**Il-Gazzetta Maltija** tad-9 ta' Diċembru, 1899 Ġuże' Muscat Azzopardi jsemmi li Castaldi kien wegħdu li jsiblu "Kuruna ta' **Erbatax-il Sunett,** ilha miktuba kemm-il sena", u fl-10 ta' Frar, 1900 isemmi sunett ieħor "miktub għal tapposta". Iżda dawn is-sunetti baqgħu ma dehrux għax milli jidher Castaldi ma bagħthomx lil Muscat Azzopardi.

Urejna qabel li Castaldi kien ftit u xejn imħasseb billi ra li "ilsien missirijietna (huwa) mżeblaħ, u minn x'uħud li bdew ilbieraħ ilaqilqu kelmtejn ħażin ħażin bl-Ingliż jew bit-Taljan". Tista' tgħid li dan l-

---

8. Il-Prof. L. A. R-ndon fil-**Malta** tal-21 ta' Marzu, 1927, wara li semma "la bella a copiosa raccolta di **Maltesisimi e frasi toscane",** issokta jikteb hekk: "Son dessi un piccolo compendio di frasi maltesi che hanno la corrispondente traduzione letterale nella lingua tosc-na; il che — per ripetere le parole del **Diritto di Malta** "mostra chiaramente come il modo di pensare di noialtri maltesi combini perfettamente anche la ove meno credesi, col modo di pensare italiano".

"Ma, oltre questo pr-tico insegnamento, il pregio più bello di cotesto libretto consiste nelle qualità u quantità citazioni contenutevi e prese dai migliori classici italiani. Esse dimostrano quanta e quale gia fosse la coltura del giovane compilatore; qu-nto accaniti e severi gli studi compiti nelle brevi tregue che le vicende della vita agitata gli concedevano. Il plauso generale che accolse, a Malta e in Italia, questo libretto, piccolo di mole ma denso di sostanza, incor-ggì non poco il Castaldi a dare alle stampe altre sue cose letterarie. Dopo il 1883 egli infatti si dedica con nuovo impeto irresistibile al giornalismo politico, ma tra un articolo e l'altro, pubblica versi e prose emananti un fascino li simpatia così semplice e ardente, che niuno, anche oggi, riesce a sottrarsi . . . .".

istess ħsieb fissru fl-ittra tiegħu lil Preca fejn semma l-ħafna Maltin "che, per aver preso a cinguettare le lingue d'Italia o d'Inghilterra, hanno a schifo la favella dei padri loro . . . " Quddiemu ra bidla kbira ġejja li għad iġġorr magħha l-iktar ħaġa li kellu għażiża: għax mhux biss il-Malti kien imżeblaħ, imma t-Taljan kien sejjer lura u m'għadux jingħoġob, waqt li l-Ingliż beda jdoqq ħelu f'widnejn bosta Maltin u qed jeħodlu postu. Bil-**Maltesismi e frasi toscane** bħal donnu jrid ifisser li, jekk jiġri hekk, ma tkunx ħaġa sewwa, għax min-natura l-ħsieb Malti jaqbel u jixxiebah mal-ħsieb Taljan, kif ried juri sewwa fil-ktieb tiegħu. Hekk, għall-inqas fil-fehma tagħna, jiftiehmu l-versi xejn ċari li bihom huwa ressaq il-ktieb quddiem il-qarrejja f'Lulju tal-1883.

AL LIBRO

Gettato al vento, o libro mio, tu sei,
Caro compagno di mie veglie: il guardo
Su te sprezzante getteran, biasciando
Novi accenti dolcissimi, i gentili
Figli de la mia terra, a cui ne l'alma
Odio superbo e generoso è nato
Per l'inculta favella, ai padri nostri
Dolce cura ed amor. Stolta genìa
Di cieci i nostri padri! O Libro mio,
Non i suoni svenevoli e cascanti,
Gloria di mimi e cantatrici, al novo
Senno divino piacciono: di ciance
Passò l'età, passò. Pel ciel natìo
De l'idioma boreal le forti
Note sonando van, qual suono d'arpa
Tocca da mano angelica, soavi
De' miei fratelli ai non più rozzi orecchi.
Povero libro mio, d'eccelsa e pura
Gentilezza novella ansiosamente
Son vaghi i baldi giovani; le veglie
A te sol riso frutteran, null'altro,
Maledetto ribelle. Al vento, al vento,
Al vento, o libro mio, tu sei gettato